

ლექსის ტიპები

ავტორი: თეონა ბექიშვილი

ლიტერატურის სწავლებისას თეორიული ნაწილი ყველაზე ნაკლებად ხიბლავთ ბავშვებს. არა მგონია, ეს მათი ბრალი იყოს. სასკოლო სისტემა დაწყებითი კლასებიდანვე აჩვენებს მათ, რომ ლიტერატურის კვლევა მწერლის სათქმელის ამოცნობაა. მიუხედავად იმისა, რომ ლიტერატურის თეორია პროგრამითაც გათვალისწინებულია და მეტ-ნაკლებად სახელმძღვანელოებშიც შედის, ამ ნაწილში ყველაზე მეტად მოიკოჭლებენ და, შესაბამისად, უჭირთ კვლევა, უჭირთ შესაბამის ენაზე მეტყველება, ნაწარმოების მხატვრული თუ ფორმოებრივი ანალიზი.

ქვემოთ შემოგთავაზებთ ლექსის ტიპებს, რომელთა გაცნობაც სასურველი იქნება უფროსკლასელებისთვის და თუ ერთი გაკვეთილის ფარგლებში მასწავლებლის მიერ მიწოდებული მასალის ათვისების შემდეგ თავადაც მოიძიებენ ამა თუ იმ ტიპის ლექსის ნიმუშს და კლასს წარუდგენენ, შესაძლოა, გაკვეთილი არანაკლებ ცოცხალი და საჭირო გამოვიდეს, ვიდრე რომელიმე ნაწარმოების სათქმელის ირგვლივ გამართული დისკუსია.

ლექსი „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ ახსნილია როგორც პოეტური ნაწარმოები, რომელსაც ახასიათებს თავისებური რიტმი და, როგორც წესი, რითმა. ყველამ ვიცით, რომ ლექსი პროზის საპირისპირო სახეა და წყობილსიტყვაობასთან ერთად, წესისამებრ, გარკვეულ გრაფიკულ ფორმასაც გულისხმობს. ყოველი სტროფი ახალი ტაეპით იწყება და რითმიანი ლექსის ტაეპში მარცვალთა რაოდენობა განსაზღვრულია. მარცვალთა რაოდენობით განსაზღვრული რიტმი და რითმა, რომელიც ხმოვანთა და თანხმოვანთა თანხვედრას გულისხმობს, ქმნის კომპოზიციურ, ემოციურ და შინაარსობრივ ერთობლიობას.

ქართულ სინამდვილეში ლექსის ტიპებზე საუბარი **შაირით** უნდა დავიწყოთ. „შაირი“ არაბული ტერმინია (შაჰირ) და ლექსს ნიშნავს.

სიტყვა „შაირს“ ქართულში სხვადასხვა შინაარსი აქვს. რუსთაველთან ის ზოგადად ლექსის სინონიმია: „შაირობა პირველადვე სიბრძნისაა ერთ დარგი“; „მოშაირე არა ჰქვიან, თუ სადმე სთქვას ერთი-ორი“.

შაირს იყენებენ მოკლე, ერთსტროფიანი ლექსის აღმნიშვნელადაც, სადაც მეოთხე ტაეპი წინა სამის შემაჯამებელ აზრს გადმოგვცემს და „და“ კავშირით იწყება. მაგალითად:

„სოფლის მიმდონი ყოველნი სდევენ და ემოყვრებიან,

არც დაუნდვია, არც ინდობს, ვინც დასანდობლად სცდებიან,

უტვინოს ძვალთა მწოველნი გაძლებად ცუდად შვრებიან

და რაცა სხვათა უყო, შენც გიზამს, ასე უმოქმედებიან.

(„ქილილა და დამანა“)

შაირი ხალხურ ლექსსაც ეწოდება. აქ იგი, ჩვეულებრივ, რვამარცვლიანია:

„ქალავ, ისეთი თეთრი ხარ,

როგორც საყდარში კირიო,

მალიმალ მამაგონდები,

ჩამოვჯდები და ვტირიო“.

შაირი ჰქვია, როგორც ვიცით, რუსთველისეულ საზომსაც, რომელიც თექვსმეტმარცვლიანია, მაგრამ იყოფა რვამარცვლიან მუხლებად. შაირი გაბატონებული იყო ქართულ პოეზიაში აღორძინების ხანის ჩათვლით.

შავთელური ქართული ლექსის ერთ-ერთი სახეობაა, რომლის დამკვიდრებაც იოანე შავთელის („აბდულმესიანის“ ავტორი, მეთორმეტე საუკუნე) სახელთანაა დაკავშირებული. ლექსი ოთხსტრიქონიანია. თითოეულ სტრიქონში ოცი მარცვალია. სტრიქონი იყოფა ოთხ მუხლად. ახასიათებს გარეგანი და შინაგანი რითმები:

„შემოკრბით, ბრძენო, ათინელთ ძენო, თამარს ვაქებდეთ მეფედ ცხებულსა,

კრიტს, ალაბს, მალრიბს, ეგვიპტეს, მაშრიყს, ჩინეთ–მაჩინეთს, თარშის ქებულსა,

რომელნი ელნით, რომელნი ელნით თავს სოგრატიებრ სწავლით გებულსა,

ვარსკვლავთ–მრიცხველნო, სხვათ ბრძენტ მკიცხველნო, ვერ ძალ–გიცთ ქებად, თავს ჰყოფთ ვნებულსა“.

ჩახრუხაული სტროფებისა და მარცვლების რაოდენობით ემთხვევა შავთელურს. განსხვავება ისაა, რომ მუხლები ოთხ-ხუთმარცვლიანია. პირველ მუხლებში შიდა რითმებია, ბოლოს კი, როგორც წესი, ქალური.

ჩახრუხაულის შემოტანა უკავშირდება მეთორმეტე საუკუნის პოეტს ჩახრუხაძეს, რომელიც „თამარიანის“ ავტორადაა ცნობილი:

„თამარ, შენ გიძნობ! ასულად გიცნობ: მზე დაუვალი, მუქ–მომფინარი,

მხიარულ იქმენ! ნაქმარი გიქენ, გესმნეს ნატიფნი და მშვიდი, წყნარი,

ელვა–ეთერი და სიტყვიერი, დარმანის ველი, ედემს მადნარი,

არს ცნობათ მოთხე, ვითა სამოთხე, წყლად წყალი მრწყველი მუნვე მდინარი“.

სონეტი იტალიური სიტყვაა და სიმღერას ნიშნავს. ეს საღეჟსო ფორმა წარმოიშვა იტალიაში, განსაკუთრებით გავრცელდა საფრანგეთში. სონეტის ცნობილი ოსტატები არიან დანტე, პეტრარკა, შექსპირი, პუშკინი.

სონეტის ჟანრულ თავისებურებას ქმნის ტაეპთა აგებისა და გარიტმვის წესები. სონეტი, როგორც წესი, თოთხმეტი სტრიქონისგან შედგება, რომლებიც იყოფა ორ ოთხტაეპედად და ორ სამტაეპედად. გვხვდება რკალური და პარალელური რითმები.

რობაი ლირიკული ლექსის მეტად გავრცელებული სახეა აღმოსავლურ პოეზიაში. იგი სამიჯნურო და ფილოსოფიური მნიშვნელობისაა. შედგება ოთხი ტაეპისგან. გარიტმულია ყველა, გარდა მესამისა.

„ტირიფის მსგავსად გათრთოლებდეს ბედი და ხვედრი,

თან დღენიადაგ იმედოვნე ცვლილება მკვეთრი.

მე საბოლოო ფერად შავი ფერი მსმენია,

მაშ, ეს შავი თმა, მითხარ, რაღამ გახადა თეთრი?“

(ჰაფეზი)

ყაზალი არაბულ-სპარსულ პოეზიაში ორტაეპიანი სტროფი ან ასეთი სტროფებით შედგენილი ლექსია:

„სანამ სადოქედ აზელილა ჩვენი ტალახი

ღვინით ამივსე თავის ქალა, ისე ვით ჯამი,

ჩვენთვის უცხოა მწირობა და განდგეილობა,

კამკამა ღვინით დაგვლოცე და გვაამე ამით.

ჰაფეზ, სწორია, ვინც ამქვეყნად ღვინო იწამა,

ამ გზას დაადექ, არ დაფიქრდე არც ერთი წამით“.

განათლების e-სახლი

(ჰაფეზი)

ტანკა იაპონური სიტყვაა და მოკლე ლექსს ნიშნავს. სულ 31 მარცვლისგან შედგება. მარცვალთა რაოდენობა ტაეპებში შემდეგნაირად უნდა იყოს განაწილებული – 5:7:5:7:7.

„არ მიყვარს ბღენძი,

ცრუბრძენი და ჭკუისკოლოფი,

ლოთთან დავჯდე, უმჯობესია.

დათვრება მაინც

და ერთს გულწრფელად წამოიტირებს“.

(ოტომო ტაბიტო)

ჰაიკუ სიმბოლური დატვირთვის მქონე მოკლე ემოციური ლექსია, რომლის მიზანია წამიერი შეგრძნებების მსოფლმხედველობით ჭრილში გადმოცემა. კლასიკური ჰაიკუ სამი ტაეპისგან შედგება და 17–მარცვლიანია. ტრადიციისამებრ, მასში უნდა ერიოს წელიწადის დროის გამომხატველი სიტყვა. თუმცა კლასიკოს იაპონელ მწერლებთანაც კი ჰაიკუს სტრუქტურა ხშირად ირღვევა.

„უკვე მარტო ვარ,

წარწერას ქულზე: „ჩვენ ორნი ვართ“ –

როგორმე ბრინჯით ჩამოვრეცხავ“.

მაცუო ბაშო

ბალადა ლირიკულ-ეპიკური ჟანრის ნაწარმოებია, საგმირო ხასიათის სიუჟეტური ლექსია. წარმოიშვა შუა საუკუნეების საფრანგეთში, მაგრამ სრულყოფილი ფორმა იტალიაში მიიღო. თავიდან ცეკვასთან ერთად შესასრულებელი სასიმღერო ტექსტი იყო, რომელსაც აუცილებლად ჰქონდა რეფრენი. მეცხრამეტე საუკუნიდან ცნობილია ილიას „ბაზალეთის ტბა“. გვხვდება მეოცე საუკუნის პოეტთა შემოქმედებაშიც (გ. ლეონიძე, ო. ჭილაძე...). უფრო ცნობილია ხალხური ბალადა („ლექსი ვეფხისა და მოყმისა“).

ლექსის ტიპები მრავლადაა და მათი გაცნობა პოეზიის კვლევისთვის შესაძლოა ბიძგის მიმცემი აღმოჩნდეს.

განათლების e-სახლი

